

Journal of Management, Marketing and Logistics

Year: 2017 Volume: 4 Issue: 1

ROLE OF TOURISM ON FOREIGN EXCHANGE OF DEVELOPING COUNTRIES AND CASE OF TURKEY¹

DOI: 10.17261/Pressacademia.2017.379

JMML-V.4-ISS.1-2017(5)-p.59-66

Sabriye Celik Uguz

Balıkesir Üniversitesi. Burhaniye Vocational School, Orentepe, Burhaniye, Balıkesir, Turkey. sabriyecelik@balikesir.edu.tr

To cite this document

Uguz, S. C., (2017). Role of tourism on foreign exchange of developing countries and case of Turkey. Journal of Management, Marketing and Logistics (JMML), V.4, Iss.1, p.59-66.

Permament link to this document: <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.379>

Copyright: Published by PressAcademia and limited licenced re-use rights only.

ABSTRACT

Purpose- An important factor restricting the development of developing countries is foreign exchange deficit. Investments require foreign exchange but sufficient foreign exchange can not be obtained through exports and it is difficult to obtain foreign exchange by means foreign capital, foreign aids and loans, and this makes the metioned countries find adequate and reliable sources. However, countries with rich natural and cultural heritage provide a significant portion of the the required foreign exchange for development with foreign tourism revenues.

Methodology- In the study, in order to measure the effect of foreign tourism revenues on commodity trade balance in Turkey, using the monthly data in the period 1992: 1-2007: 1, long term relationship between variables was investigated with the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) models.

Findings- It has been determined that financial account and tourism account have a statistically significant effect in the resolved of the goods trade deficit.

Conclusion- According to the obtained findings, policies and strategies for the development and strengthening of the tourism sector were presented.

Keywords: Balance of payments, foreign exchange, tourism, Turkey, ARDL.

JEL Codes: C01, F31, L83

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DÖVİZ GEREKSİNİMESİNİN KARŞILANMASINDA TURİZMİN ROLÜ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ÖZET

Amaç- Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını kısıtlayan önemli bir faktör döviz açığıdır. Yatırımların döviz gerektirmesi buna karşın, ihracat yoluyla yeterli dövizin elde edilememesi ve yabancı sermaye, dış yardım, dış borçlanma gibi yollarla döviz teminin güçlüğü, bu ülkeleri yeterli ve güvenilir döviz kaynakları bulmaya zorlamaktadır. Ancak zengin doğal ve kültürel mirasa sahip ülkeler, kalkınma için gerekli dövizin önemli bir kısmını dış turizmden elde edilen gelirlerle sağlamaktadır.

Yöntem- Çalışmada, Türkiye’de dış turizm gelirlerinin mal ticareti dengesi üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla, 1992:1-2007:1 dönemini kapsayan aylık veri seti kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model (ARDL) yardımı ile araştırılmıştır.

Bulgular- Mal ticareti hesabındaki açığın kapatılmasında finans hesabı ve turizm hesabının istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç- Elde edilen bulgulardan yola çıkarak, turizm sektörünün geliştirilmesi ve güçlendirmesine yönelik politika ve stratejiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ödemeler dengesi, döviz, turizm, Türkiye, ARDL.

JEL Kodları: C01, F31, L83

¹ Bu çalışma Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans programında sunulan “Gelişmekte Olan Ülkelerin Döviz Gereksinmesinin Karşılansında Dış Turizmin Rolü Ve Türkiye Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinin güncellenmiş ve geliştirilmiş halidir.

1. GİRİŞ

Turizm; ekonomik büyüme, istihdam, sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmayı ilgilendiren temel makroekonomik hedeflere ulaşmada çok önemli bir role sahiptir. Aynı zamanda uluslararası ticarette mal ticaretinden daha hızlı büyüyerek gelir yaratan ve dolayısıyla ödemeler dengesini olumlu etkileyen başlıca sektörlerden biridir (Airey, 1978; Bukart & Medlik, 1981; Purwomarwanto & Ramachandran, 2015; Thano, 2015). Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) verilerine göre, 2016 yılında turizm sektörü, dünya GDP'sinin %10,2'sini, toplam istidamin %9,6'sını, toplam ihracatın %6,6'sını (hizmet sektörünün %30'sını) ve toplam yatırımın ise %4,4'ünü oluşturmaktadır (WTTC, 2017). Turizm sektörü, istihdam artışına ve yeni iş olanakları yaratmasına, ulusal gelir ve üretim düzeyini arttırmasına, ödemeler bilançosunun iyileştirilmesine, ulusal ve bölgesel gelişimin hız kazanmasına, döviz gelirlerinin artmasına dolayısıyla sosyal ve ekonomik kalkınmaya önemli katkı sağlamaktadır (Mihalic, 2002; Kar, Zorkirişçi & Yıldırım, 2004; Ardahaey, 2011).

Bu olumlu etkileri nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde kronik hale gelen döviz darboğazını gidermek için turizm, önemli bir sektör olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin döviz yetersizliği içinde olduğu ve ekonomik kalkınma bakımından gereksinim duydukları yatırım mal ve hizmetleri almakta zorluk çektikleri bilinmektedir. Geleneksel ürün ihracatı, pek çok gelişmekte olan ülke için döviz kaynağı olmasına rağmen, artan ithalatı karşılamakta yeterli değildir ve ulusal sanayinin korunması veya ithal ikameci politikalarla döviz tasarrufu yapılmaktadır. Ancak, bu politikaları uygulayan gelişmekte olan ülkeler, iç pazarın darlığı gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Mal ihracatı ve geleneksel hizmetlerle karşılaştırıldığında turizm, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında stratejik öneme sahiptir (Mihalic, 2002; Nowak, Sali & Cortes-Jimenez, 2007; Thano, 2015). Bu nedenle, turizm potansiyeline sahip ülkeler döviz girdisi sağlamak konusundaki avantajlarından ötürü sektörün geliştirilmesi yönünde büyük çaba harcamaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de büyüme ve kalkınmanın önündeki en önemli sorunlardan birisi döviz girdisinin yetersizliğidir. Türkiye ekonomisinin döviz gereksinimini karşılamak için dış turizm gelirleri önemli bir döviz kaynağı olmaktadır. Çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin ihtiyacı olan döviz gereksiniminin karşılanmasında turizm sektörünün önemini ve özellikle dış turizm gelirlerinin ödemeler dengesi açığına olumlu katkısını ortaya koymaktır. Çalışmada, mal ticaret dengesi, turizm ticaret dengesi ve finans hesabı ile ödemeler dengesi arasındaki ilişki ARDL yöntemi kullanılarak, 1992:1-2017:1 dönemi için incelenmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Özellikleri

Ülkelerin gelişmişlikleri hakkında fikir yürütebilmek için bu ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarındaki özelliklere bakmak gerekmektedir. GSMH, kişi başına düşen milli gelir, nüfus yapısı, tasarruf ve sermaye birikimi, sektörlerin milli gelirden aldıkları paylar, teknolojik yapı, gelir dağılımı, büyüme hızı ve göstergelere bakılarak, bu ülkelerin gelişmişliği ve az gelişmişliği belirlenmektedir. Ekonomik kalkınmayı ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ölçmek ve birimlerle ifade etmek için uluslararası karşılaştırmada ülke ayrımı, temel değişken olarak kişi başına milli gelir rakamları kullanılmaktadır. Buna göre, kişi başına milli gelir seviyesi yüksek olan ülkeler gelişmiş, düşük olan ülkeler ise az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler diye nitelendirmektedir (Savaş, 1991; İkin, 1998).

Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin Dünya Ekonomik Görünüm Raporu'nda yapılan sınıflandırmaya göre, dünya genelindeki 191 ülkenin 39'sını gelişmiş ve 152'si gelişmekte olan ülke olup, ülke sınıflamasına ait bilgiler tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1'de gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin dünya hasılasındaki, dünya mal ve hizmet ihracatındaki ve dünya nüfusundaki payları yer almaktadır. 2015 yılında gelişmiş ekonomiler dünya hasılasının %42,4 alırken, gelişmiş ekonomilerin payı % 57,6 olarak gerçekleşmiştir. Dünya geneline yapılan mal ve hizmet ihracatında gelişmiş ekonomiler % 63,4'lik payla en yüksek paya sahip ülke grubunu oluştururken, gelişmekte olan ekonomiler sadece %36,6'lık paya sahiptir. Aynı zamanda dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 85,4'ünü gelişmekte olan ekonomiler oluştururken, yüzde 14,6'sını gelişmiş ekonomileri oluşturmaktadır.

Tablo 1: Ülke Gruplarının Dünya Ekonomisi İçindeki Payları (2015)

	Ülkelerin sayısı	GSYH (%)	Mal ve Hizmet İhracatı (%)	Nüfus (%)
Gelişmiş Ekonomiler	39	42,4	63,4	14,6
Gelişmekte Olan Ekonomiler	152	57,6	36,6	85,4

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Report and Database, October 2016

Gelişmekte olan ülkelerin ihracat artış hızının düşük olması ve sanayileşme için zorunlu olan sanayi ürünlerinin ithalat artış hızının yüksek olması sonucunda oluşan dış ticaret açıkları bu ülkelerin en büyük sorunlarından birisidir. Genellikle ihracatı ithalatından az olan ülkelerdir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme yapısı ile ilgilidir. Bu ülkelerin ihracatını oluşturan tarım ürünlerinin ve ham maddelerin talep esnekliği çok düşüktür. Bununla birlikte, ithalatını oluşturan yatırım ve

tüketim mallarının uluslararası nispi fiyatları ve talep esnekliği yüksek sınırlar üretmedikçe dış ticaret sorununu daha da çözümlene hale dönüştürmekte ve söz konusu ithalat ve ihracat arasındaki fark bu ülkelerin aleyhine sürekli büyümektedir (Ataç, 1990; Ülgener, 1991; Göçer, 2011). Kalkınma sürecinde gittikçe artan dış ödeme açığını gidermek için mal ihracatına ve turizm gelirlerine ağırlık vermektedir (Nowak & Sali, 2008; Kareem, 2008; Cortes-Jimenez, Pulina, Prunera & Artis, 2009; Zaei & Zaei, 2013; Thano, 2015).

2.2. Ödemeler Dengesi ve Turizm

Turizm yarattığı ekonomik ve kültürel olayların; ülke ekonomilerine, uluslararası ekonomik ve politik ilişkilere büyük bir etki yaptığı tartışmasız kabul edilmektedir. Bu özelliği nedeniyle gelişmekte olan ülkeler için dış turizmin, hem ulusal ekonomideki hem uluslararası ekonomik bağlantılardaki önemi ödemeler dengesindeki rolü ile açıklanmaktadır. Çünkü uluslararası turizmin yarattığı döviz hareketleri, turist gönderen ülkenin döviz talebini, turist kabul eden ülkenin de döviz arzını artırıcı rol oynamakta ve ülkelerin ödemeler dengesini etkilemektedir (Olalı & Timur, 1988; Barutçugil, 1989; İlkin & Dinçer, 1991; Yarcan, 1996; Nowak vd., 2007; Çelik, Özcan, Topcuoğlu & Yildirim, 2013; Chavez, 2015; Purwomarwanto & Ramachandran, 2015; Thano, 2015). Turizm hareketliliğinin arttığı gelişmekte olan ülkelerde dış turizmden elde edilen döviz gelirleri, toplam döviz gelirleri içinde ciddi boyutlara ulaşmakta ve bu ülkelerin ödemeler dengesindeki açığı gidermede önemli rol üstlenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin mal ihracatı dünya ticareti içinde küçük bir yere sahip iken ülkelerin mal ithalatının finansmanı çoğu kez transferlerin, sermaye hareketlerinin ve görünmeyen kalemlerin dengesine bağlı bulunmaktadır. Dış yardımların ve borçlanma masraflarının sabit olduğunu bir an için kabul edersek; gelişmekte olan ülkelerin ithalatının finansmanı, bu ülkelerin görünmeyen kalemler dengesine bağlı olduğu görülmektedir (Griffith, 2002). Bu nedenle, bu ülkeler ithalatı karşılamak ve borçlarını ödemek için dış turizm faaliyetlerinden elde ettikleri geliri arttırmak istemektedirler.

Dış borçlanma gelişmekte olan ülkelerin kaynak arayışında çoğunlukla başvurduğu yöntemlerden birisidir. Ancak dış borçlanma uzun vadeli uzun vadeli bir çözüm yolu olmamakta ve ülkelerin siyasi, ekonomik, geleceklerinin ipotek altına alınması risklerini de taşımaktadır (Wu, 2000). Bu aşamada turizm yoluyla döviz girdisi sağlama çabaları, akla gelen ilk çözüm yollarından birisi olmuş ve dış turizm, döviz elde etmek ve ödemeler dengesine katkıda bulunmak için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Bu nedenle turizm varlıklarına sahip Türkiye, döviz ihtiyacını karşılamak üzere turizm sektörüne ağırlık vermeye başlamış ve 1980'li yıllarda yasal düzenlemeler yapılarak turizm teşvik edilmiştir. Hatta bu önem fark edilerek turizm politikasının temel hedeflerinden biri, turizm gelirleriyle ödemeler dengesine olumlu katkılar sağlamak olmuş ve bu hedefle turizmin geliştirilmesi planlanmıştır (Şahin, 1990; Erdoğan, 1996; Yarcan, 1996).

Literatürde konu ile ilgili ampirik çalışmalar incelendiğinde; Sinclair & Bote Gomez (1996), İspanya'da hızla büyüyen turizm sektöründen elde edilen gelirler sayesinde ekonomi olumlu yönde etkilenmiştir. Aynı zamanda turizm gelirleri, sermaye mali ithalatının finansmanını kolaylaştırarak ülkenin sanayileşmesine büyük fayda sağlamıştır. Sugiyarto, Blake & Sinclair (2003) çalışmaları ile, Endonezya ekonomisinde hızla büyüyen turizm sektörünün küreselleşmenin olumlu etkilerini artırdığı gibi olumsuz etkilerini de azalttığını ortaya koymaktadırlar. Ülkedeki dış turizm talebindeki artışın; yabancı turistlerin yaptığı tüketimde % 9,37 oranında bir artışa neden olduğu ve bu gelişmenin, ödemeler dengesi açıklarını %2,16 oranında azalttığı tespit edilmiştir. Göçer (2011) ise, Türkiye'nin ödemeler bilançosu dengesinin sürdürülebilirliği ARDL-sınır testi yaklaşımı ile 1992-2010 dönemi aylık verileriyle incelemiştir. Çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, ödemeler bilançosu gelirlerinin ödemeler bilançosu giderlerinin %95'ini karşıladığı ve dolayısıyla ödemeler bilançosu dengesinin uzun dönemde güçlü bir biçimde sürdürülebilir olduğu bulunmuştur.

Petrevska (2011), Makedonya'da 2000-2009 döneminde 2001 yılı hariç tüm yıllarda turizmin ülke ekonomisine olumlu katkısının olduğu belirtilirken, 2009 yılında, dış turizmin toplam hizmet ihracatı içinde % 26 ve mal ihracatının % 8 oranında ödemeler dengesine etkisi olduğunu tespit etmiştir. Juliusdottir (2012), İzlanda'da turizmin ekonomideki rolünü analiz ederek, turizm sektörünün en hızlı büyüyen sektör olduğunu ve 2011 yılında turizmin ülkede elde edilen dövizin üçüncü en büyük sağlayıcısı olduğunu ve de toplam mal ve hizmet ihracatı içinde payının % 15'i oluşturduğunu ortaya koymuştur. Çelik vd. (2013), 1984-2012 yılları arasında Türkiye'de ödemeler dengesinde turizm gelirlerinin katkısını analiz ederek, ilgili dönemde turizm gelirlerinin ödemeler dengesi açığının %14 oranında azalmasına katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Zaei & Zaei (2013) çalışmalarında, Hindistan'da turizmin ikinci en büyük ihracat alanı olmasından dolayı ödemeler dengesinin iyileştirilmesine ve ülkenin kalkınmasına büyük katkı sağladığını belirtmişlerdir.

Thano (2015) ise, 2004-2013 yılları arasında Arnavutluk'ta turizmin ödemeler dengesi üzerindeki etkisini inceleyerek, öncelikle turizm sektörünün ödemeler dengesi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve ikinci olarak, Arnavutluk'un hizmet ihracatı içinde turizm ihracatının çoğunlukta olduğunu ortaya çıkarmıştır. 2009 yılında turizm ihracatı %120 oranında artmış olup, turizmin; hizmet ihracatına %74, toplam ihracata %52 oranında katkı sağlayarak en yüksek değere ulaşmıştır.

3. VERİ VE YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Çalışmada, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin Ödemeler Dengesi veri tabanından alınan 1992:1-2017:1 dönemi aylık veri seti kullanılmıştır. Kullanılan değişkenler, mal ticaret dengesi, turizm ticaret dengesi ve finans hesabına ait veri setidir.

3.2. Yöntem

Çalışmada 1992:1-2017:1 aylık veriler kullanılarak, mal ticareti dengesi üzerinde, turizm ticaret dengesinin etkisi ARDL model yardımı ile araştırılmıştır. Mal ticaretinde ortaya çıkan açığın finansmanında turizm ticaret fazlası ve finans hesabı fazlasının rolü büyüktür. Bu sebeple finans hesabı dengesi de modele dahil edilmiştir. Çalışmada yapılan analizlerde Eviews 9 paket programı kullanılmıştır.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

4.1. Birim Kök Analizi (Durağanlık Analizi)

Çalışmada zaman serisi verileri kullanıldığı için öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Ortalaması ile varsayansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağan ifadesi kullanılır (Gujarati, 1999). Değişkenlerin durağanlığı için farklı yöntemler mevcut olmakla birlikte bu çalışmada Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile serilerin durağanlık sınaması yapılmıştır. ADF sınaması yapılırken;

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \vartheta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Formülünden yararlanılır. Bu eşitliğe ADF testi denilmektedir. Bu test için kritik nokta $\delta = 0$ olup olmadığıdır (Bozkurt, 2007). "m" ile ifade edilen optimal gecikme uzunluğunun tespitinde Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır. Serilerin durağanlık analizi aşağıdaki tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF Düzey		ADF Birinci Fark
	Sabit	Sabit + Trend	Sabit
CA	-2,058188	-3,500899*	-4,177034**
TD	-1,364425	-1,082919	-5,641489**
FD	-5,933442*	-6,929325**	-12,61025**

* ve ** sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Birim kök testlerinde yapısal kırılmanın dikkate alındığı modeller literatürde gittikçe yaygınlaşmaktadır. Literatürde en sık başvurulan yapısal kırılmayı dikkate alan test Zivot & Andrews (1992) tarafından geliştirilen testtir. Söz konusu testte kırılma içsel olarak tahmin edilmektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t(\gamma) + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\delta} \theta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \rho DT_t(\gamma) + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\delta} \theta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 DU_t(\gamma) + \rho DT_t(\gamma) + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{\delta} \theta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Regresyon denkleminin tahminine dayanan ZA testinde, ADF birim kök testi ile bütün kırılma noktaları için regresyon tahmini yapılmakta ve tahmini yapılan parametreler için t istatistiği hesaplanmaktadır. İçsel olarak belirlenen bir tek kırılma noktasında otonom ve trend fonksiyonu eğiminde (TB) trend durağan hipotezine alternatif birim kök temel hipotezi test edilmektedir. ZA testinin uygulanmasında tahmin edilen denklemler arasında (2) numaralı denklem, sabitteki kırılmayı; (3) numaralı denklem, trenddeki kırılmayı; (4) numaralı denklem ise sabitteki ve trenddeki kırılmayı göstermektedir (Saçık & Karaçayır, 2015). Değişkenlere ilişkin kırılma testi sonuçları aşağıdaki tablo 3'de görülmektedir.

Tablo 3: Zivot-Andrews Yapısal Kırılma Test Sonuçları

Değişken	Model	Kırılma Dönemi	T istatistiği	Gecikme Uzunluğu
ca	Sabitte	2005M03	-4,007479	2
	Trendde	2013M06	-3,945504*	2
	Sabit ve Trendde	2010M06	-5,388883*	2
td	Sabitte	2003M06	-2,500344*	4

fd	Trendde	2013M06	-2,482997*	2
	Sabit ve Trendde	2013M05	-2,897013	2
	Sabitle	2013M5	-3,333779*	1
	Trendde	2013M6	-3,551478*	1
	Sabit ve Trendde	2010M03	-4,243536*	1

Maksimum gecikme uzunluğu 4 seçilmiştir. *%5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

ZA testi sonuçlarından yola çıkılarak bağımlı değişken için sabitle ve trendde kırılmayı temsil eden 2010:6 dönemi için kukla değişken (D1) oluşturulmuştur. Modelde kullanılan değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olması, değişkenler arasında eşbütünlük analizi yapılmasını mümkün kılmaktadır. Eşbütünlük ilişkisinin tespiti için uygulanan sınır testi sonuçları aşağıdaki tablo 4'de görülmektedir.

Tablo 4: Sınır Testi F İstatistiği Sonuçları

K	F İstatistiği	%1 Anlamlılık düzeyinde kritik değer	
		Alt sınır	Üst sınır
2	26,08514	6,34	7,52

iki bağımsız değişkenler için yapılan sınama %1 seviyesinde Pesaran (2001) tarafından belirlenen kritik değerlerden yüksek olduğu için seriler arasında eşbütünlük ilişkisi mevcuttur. Uzun dönem eşbütünlük ilişkisinin test edilmesi amacıyla ARDL modeli tahmin edilmiştir. Aşağıdaki tablo 5'de ARDL (2,6,6) modelinin uzun dönem sonuçları görülmektedir.

Tablo 5: ARDL Uzun Dönem Sonuçlar ARDL (2,6,6)

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
D(CA(-1))	-0.232754	0.056413	-4.125862	0.0000
D(TD)	0.264334	0.128874	2.051102	0.0412
D(TD(-1))	-0.325518	0.174623	-1.864123	0.0634
D(TD(-2))	-0.007369	0.174876	-0.042141	0.9664
D(TD(-3))	-0.319186	0.169865	-1.879056	0.0613
D(TD(-4))	0.776816	0.165795	4.685396	0.0000
D(TD(-5))	-0.224909	0.123373	-1.823002	0.0694
D(FD)	-0.128799	0.016129	-7.985623	0.0000
D(FD(-1))	0.004896	0.018538	0.264089	0.7919
D(FD(-2))	-0.001059	0.018122	-0.058454	0.9534
D(FD(-3))	0.027527	0.017899	1.537919	0.1252
D(FD(-4))	0.008332	0.018100	0.460359	0.6456
D(FD(-5))	0.064890	0.017866	3.632054	0.0003
D(D1)	41788147.652507	15555166.919361	0.000000	0.0000
D(@TREND())	359532.272334	115729.073393	3.106672	0.0021
CointEq(-1)	-0.418879	0.057833	-7.242925	0.0000

Tablo 5'de görüldüğü üzere CointEq(-1) değişkeni negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Yani değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünlük ilişkisi mevcuttur. Modele göre belirlenen uzun dönem katsayıları aşağıdaki tablo 6'da sunulmuştur. Sonuçlara göre, turizm dengesi beklenildiği gibi mal ticareti açığı üzerinde anlamlı ve negatif yönlü bir etkiye sahiptir. Mal ticareti açığının kapatılmasından turizm hesabındaki ve finans hesabındaki fazlanın istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu ve sırasıyla katsayıların 0,756 ve 0,696 tespit edilmiştir. Mutlak büyüklük dikkate alındığında çok önemli bir fark olmamakla birlikte, turizm dengesinin, mal ticaret dengesi üzerinde, finans dengesinden daha baskın bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6: ARDL Uzun Dönem Katsayılar

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
TD	-0.756163	0.421985	-1.791922	0.0742
FD	-0.696946	0.064234	-10.850047	0.0000
D1	99761943.240207	33306160.377792	2.995300	0.0030
C	53828028.670804	21552799.884081	2.497496	0.0131
@TREND	858320.843601	301200.199510	2.849669	0.0047

Çalışmanın çıkış noktası ve temel amacı, ithalattaki hızlı artış sebebiyle kronik hale gelen mal ticaretindeki açığın finansmanında turizm gelirlerinin uzun dönemli etkisine dikkat çekmektedir. Uzun dönem eşbütünlük ilişkisinin varlığı, bu etkiyi doğrulamakla birlikte kısa dönemde iki değişken arasında anlamlı bir nedensellik olup olmadığı da incelenmiş ve sonuçlar aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Tahmin edilen model için kısa dönem nedensellik sonuçları ve F istatistikleri aşağıdaki tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7: Nedensellik Analizi Sonuçları

	F İstatistiği
Turizm Dengesi → Mal Ticareti Dengesi	5,941494*
Finans Dengesi → Mal Ticareti Dengesi	47,30835*

* %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 7’de görüldüğü üzere, turizm hesabı dengesi ve finans hesabı dengesi, mal ticaret dengesinin istatistiksel olarak anlamlı nedenidir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dış kaynak yetersizliği, sermaye birikiminin azlığı ve teknolojik yetersizlik gibi problemler, gelişmekte olan ülkeler için önemli darboğazlar oluşturmaktadır ve bu ülkeler dış ödemeler dengesinde bir darboğazla karşılaşmadan yeterli büyüme düzeyine ulaşması mümkün gözükmemektedir. Ara mal ve hammadde ithalatın ihtiyacının yüksek oluşu ve ihracat performanslarının yetersizliği sebebiyle kronik bir cari açık problemi ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Büyüme ve kalkınma sürecinin hızlandırılması, döviz girdisi sağlama kabiliyetine bağlıdır ve bu ülkeler sağladığı hızlı ve yüksek döviz girdisi nedeniyle turizm sektörüne ayrı bir önem vermektedir.

Türkiye ekonomisi için ise turizm sektörü, ihracattan sonra ikinci büyük döviz kaynağıdır. Bu açıdan devletin bu alandaki yatırımları teşvik edici ve destekleyici politikalar uygulamasının yanında ekonomik büyümenin de istikrarlı bir şekilde sağlanması gerektiği ortadadır. Türkiye’nin dış ödemeler açığı probleminin çözümünde turizmden elde edilen döviz gelirleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’nin dış turizm gelirlerinin mal ticareti açıkları üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve turizm hesabı fazlasının, mal ticareti açıkları üzerinde finans hesabından bile daha fazla etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Türkiye’nin döviz gereksiniminde turizm sektörünün etkisi dikkate alınarak sektörün geliştirilmesi ve bu etkinin sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Bu sürdürülebilirlikte ancak, Türkiye’ye yönelik turizm talebinin artırılmasına, sektörün gelişimine imkan sağlayacak etkin teşvik politikalarının uygulanmasına, alternatif turizm türlerinin geliştirilmesine ve turizmin yaz mevsimine özgü bir sektör olmaktan çıkarılıp tüm yıl aktif şekilde çalışan bir endüstri haline getirilmesine bağlıdır.

Çalışmanın sonuçları ve mevcut literatür incelendiğinde, ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabı içerisinde yer alan “uluslararası hizmetler” hesabının en önemli kalemi olan dış turizmin bir diğer cari işlemler kalemi olan mal ticareti hesabında ortaya çıkan açıkları dengelemek konusunda ne kadar etkili olduğu açıktır. Çalışmada, Türkiye’nin cari açığının finansmanında ve sürdürülebilirliğinde turizm sektörünün etkin bir rol oynadığı ortaya konulmuştur. Bu önerilerle, Türkiye’nin mevcut turizm potansiyelinin ve geliştirecek olan turizm türlerinin tanıtım ve pazarlamasında daha etkin faaliyetler yürütülmelidir.

Türkiye’de rekabet gücü yüksek bir turizm endüstrisi oluşturmak ana hedef olmalıdır. Bu amaca yönelik olarak, dünyadaki turizm hareketlerinde beklenen gelişmeleri takip ederek, turizmin gelişmesini sağlamak ve bu doğrultuda ön görülen tedbirler kararlı bir şekilde uygulamak gerekmektedir. Ülkemizde hızlı ve planlı bir gelişme sağlamak için gerçekçi bir turizm politikası oluşturulmalı ve bu politika, alanında uzman turizmcilerin kontrolünde kararlılıkla sürdürülmelidir. Turizm politikası günlük siyasi çekişmeler dışında bir devlet politikası haline getirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Ardaheay, T.F. 2011, “Economic impacts of tourism industry”, *International Journal of Business and Management*, vol. 6, no. 8, pp. 206-215.
- Airey, D. 1978, “Tourism and the balance of payments”. *Tourism International Research – Europe*. 3rd quarter. 2-16. In Mathieson, A. and Wall, G. 1992. *Tourism. Economic, Physical and Social Impacts*. Essex: Addison Wesley Longman Limited.
- Ataç, B. 1990, *Maliye Politikaları*, Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırmaları Vakfı Yayınları, No:86, Eskişehir.
- Barutçugil, İ.S. 1986, *Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Bozkurt, H. 2007, *Zaman Serileri Analizi*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Bukart, A.J. & Medlik, S. 1981, *Tourism: Past, Present and Future*, William Heineman Ltd., London, UK.

- Chavez, A. 2015, International tourism as a source of foreign exchange for Mexico, *TURyDES: Revista Turismo y Desarrollo local*, vol. 8, no.19, Malaga: Universidad de Málaga.
- Cortes-Jimenez, I., Pulina, M., Prunera, C.R. & Artis, M. 2009, "Tourism and exports as a means of growth" *Research Institute of Applied Economics*, Working Papers 2009/10, pp. 1-28.
- Çelik, K.A., Özcan, S., Topçuoglu, A. & Yildirim, K.E. 2013, " Effects of the tourism industry on the balance of payments deficit", *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, vol.24, no.1, 86-90.
- Erdoğan, H. 1996, *Uluslararası Turizm*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Griffith, W. 2002, "A tale of four CARICOM countries", *Journal of Economic Issues*, vol. 36, no.1, pp. 79-106.
- Göçer, İ. (2011), Türkiye Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 263-278.
- Gujarati, N.D. 1999, *Temel Ekonometri*, çev. Ü. Şenesen & G. Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- IMF (The International Monetary Fund) 2016, *World Economic Outlook Report and Database October 2016*, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/02/index.htm>
- İlkin, A. 1998, *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, Yön Ajans, İstanbul.
- İlkin, A. ve Dinçer, M.Z. 1991, *Turizm Kesiminin Turizm Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*, TOBB Yay. No: 217, Ankara.
- Juliusdottir, H.V. 2012. "Iceland's tourism satellite account; The inconsistency between balance of payments statistics and tourism statistics". *11th Global Forum on Tourism Statistics*, 14 To 16 November 2012, Reykjavik, Iceland, Session 5: Coherence and Comparability of Tourism Statistics, pp. 1-18.
- Kar, M., Zorkirişçi E. & Yıldırım, M. 2004, "Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme", *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt 4, sayı 8, ss. 87-112.
- Kareem, O.I.2008, "Tourism-Exports and Economic Growth in Africa", *13th African Econometrics Society Confrence*, Pretoria, Africa, pp. 1-31.
- Olalı, H. ve Timur, A. 1988, *Turizm Ekonomisi*, Ofis Tic. Matbaacılık. San. Ltd. Şti., İzmir.
- Nowak, J.J. & Sali, M. 2008. "Tourism, capital good imports and long-run growth", *Wellington: Economic Research Forum*, working paper series, No.382, pp. 1-19.
- Nowak, J.J., Sali, M. & Cortes-Jimenez, I. 2007, "Tourism, capital good imports and economic growth: Theory and evidence for Spain", *Tourism Economics*, vol. 13, no. 4, pp. 515-536.
- Mihalic, T. 2002, "Tourism and economic development issues", In: Sharply, R., Tefler, D.J.. (Eds.), *Tourism and Development : Concepts and Issues*, Channel View Publications, Clevedon, UK, pp. 81-111.
- Petrevska, B. 2011, "Tourism in the global development strategy of Macedonia: Economic perspectives", *UTMS Journal of Economics*, vol. 2 no.1, pp. 101-108.
- Pesaran, H.M., Shin, Y. & Smith, R.J. 2001, "Bound testing approaches to the analysis of level relationships", *Journal of Applied Econometrics*, vol. 16, pp. 239-326.
- Purwomarwanto, Y.L. & Ramachandran, J. 2015, Performance of tourism sector with regard to the global crisis - a comparative study between Indonesia, Malaysia and Singapore, *The Journal of Developing Areas*, vol. 49, no. 4, pp. 325-339.
- Savaş, V. 1991, *Kalkınma Ekonomisi*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Sinclair, M.T. & Bote Gomez, V. 1996, "Tourism, the Spanish economy and the balance of payments", in M. Barke, M. Newton & J. Towner (eds.), *Tourism in Spain: Critical Perspectives*, Wallingford: CAB International, chapter 4.
- Sugiyarto, G., Blake, A. & Sinclair M.T. 2003, "Tourism and globalization: Economic impact in Indonesia", *Annals of Tourism Research*, vol. 30, no. 3, pp. 683-701.
- Şahin, A. 1990, *İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi*, TOBB Yayın No:149, Ankara.
- Thano, R. 2015, "The impacts of Tourism on the balance of payments", *American Journal of Economics, Finans and Management*, vol. 1, no. 5, pp. 529-536.
- Ülgener, S.,1991, *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme*, Der Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- WTTC (The World Travel & Tourism Council) 2017, *Travel & Tourism Economic Impact*, <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2017/world2017.pdf>.
- Wu, J-L. 2000, "Mean reversion of the current account: Evidence from panel data unit-root test", *Economic Letters*, vol. 66, pp. 215-222.

Yapar Saçık, S. & Karaçayır, E. 2015, "Türkiye'de cari işlemler hesabının finansmanı: ARDL sınır testi yaklaşımı" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 33, ss. 155-166.

Yarcan, Ş. 1996, *Türkiye'de Turizm ve Uluslararasılaşma*, Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, İstanbul.

Zaei, E.M. & Zaei, E.M. 2013, "The impacts of tourism industry on host community". *European Journal of Tourism Hospitality and Research*, Vol.1, No.2, pp.12-21.

Zivot, E. & Andrews, D. W. 1992, "Further evidence on the great crash, the oil-price shock and the unit-root hypothesis", *Journal of Business and Economic Statics*, vol.10, pp.251-270.